

Macropedius' Hecastus (1539), Ischyrius' Homulus (1536) en Elckerlijc

door

BERNADETTE VERSCHELDE

Hecastus, Homulus en Elckerlijc: drie toneelstukken op het bekende Elckerlijc-thema, dat een synthese is van twee oorspronkelijk onafhankelijke motieven: het oordeel over de individuele menselijke ziel en de beproeving van de vrienden onmiddellijk vóór de dood. Drie toneelspelen die aan de basis liggen van een lange reeks „Elckerlijc-stukken”¹, die uitmondt in het beroemde Jedermann van Hugo von Hofmannsthal (1911). Drie toneelstukken die lange tijd overal in Europa gekend waren, herdrukt, opgevoerd en vertaald werden², en die in onze twintigste eeuw weer

1. - Hierbij is het Macropedius' Hecastus die op de meest beslissende manier heeft bijgedragen tot het verspreiden van het thema „de dood van de rijke” in Duitsland, terwijl in de Nederlanden vooral de Duitse Homulus van Jaspar von Gennep (1540) opgang maakte.

- Zie GOEDEKE, K.: *Everyman, Homulus und Hekastus. Ein Beitrag zur internationalen Literaturgeschichte*. Hannover 1865: p. 42-77, 111-131.

BOLTE, J.: *De Düdesche Schlömer. Ein niederdeutsches Drama von Johannes Stricker (1584)*, herausgegeben von Johannes Bolte. Norden und Leipzig 1889: p. 27-28, 29-31, 45.

BOLTE, J.: *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*. Leipzig 1927: p. XV-XXI.

KALFF, G.: *Elckerlijc, Homulus, Hekastus, Everyman*. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 9 (1890), p. 12-20: p. 15.

SCHULZ, U.: *Die Beziehungen von Hofmannsthals Jedermann zu „Everyman” und „Hekastus”*. Diss. Marburg 1949 (Bedoeld is de Hekastus van Hans Sachs!): p. 20-22, 27-28.

VAN STOCKUM, Th. C.: *Das Jedermann-Motiv und das Motiv des verlorenen Sohnes im niederländischen und im niederdeutschen Drama*. Amsterdam 1958 (= *Mededelingen der Kon. Ned. Akad. van Wet., afd. lett., nieuwe reeks* 21 nr. 7): p. 202-210.

VAN HELLEPUTTE, M.: *A propos de l'influence d'Elckerlijc en Allemagne*. *Tijdschrift voor levende talen*, 28 (1962) p. 410-414.

WIEMKEN, H.: *Vom Sterben des reichen Mannes. Die Dramen von Everyman, Homulus, Hecastus und dem Kauffmann*. Nach Drucken des 16. Jahrhunderts übersetzt, herausgegeben und eingeleitet. Berlin - Darmstadt - Wien 1965. (Bedoeld zijn de Duitse Homulus van Jaspar von Gennep en de Hecastus van Hans Sachs!): p. XII-XVII, XX-XLVIII.

2. Elck.: minstens drie drukken. Bewaard zijn: Delft ca. 1496; Antwerpen ca. 1501; Antwerpen ca. 1525; en in een handschrift uit de laatste jaren van de 16de eeuw komt een afschrift van Elckerlijc voor. De oudste navolging is het Engelse Everyman.

Hom.: uitgaven: Keulen 1536 en 1537; Antwerpen 1538; Krakow 1540 en 1541; Antwerpen 1546.

een nieuwe populariteit genieten³.

Eigenaardig genoeg werd van deze drie alleen Elckerlijc door letterkundigen grondig bestudeerd⁴. Twee jaar geleden hebben wij in een licentiaatsdissertatie een poging gedaan om deze leemte te vullen, met een vertaling en commentaar van de Hecastus, een bronnenonderzoek, en een vergelijking met Elckerlijc en Homulus⁵.

In dit artikel nu zullen we ons hoofdzakelijk beperken tot de volgende vragen: 1. Is de Hecastus afhankelijk van de laat-middeleeuwse moraliteit „Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc” en/of van het Latijnse schooldrama Homulus van Chr. Ischyrius?⁶

2. In hoeverre, en met welke middelen, heeft Macropedius een eigen, origineel drama gecreëerd?

Vooraf nog een woordje uitleg over de relatie tussen *Homulus* en *Elckerlijc*. Het verloop van de handeling is in beide drama's

Hec.: uitgaven van 1539 tot 1586 in Antwerpen (2 X), Keulen (2 X), Bazel (2 X), Dortmund, Utrecht (3 X), Frankfort (2 X) en Straatsburg (cfr. BOLTE, J., *Drei Schauspiele ...*, p. XV)

opvoeringen zeker tot 1609, in Nürnberg (2 X), Königsberg (2 X), Bazel, Annaberg, Praag, Danzig, Nördlingen, Trautenau, Solothurn, Frankenstein, Schmalkalden en München (cfr. BOLTE, J., *Drei Schauspiele ...*, p. XIV)

min of meer letterlijke vertalingen zijn de Duitse van Rappolt (1552), Spangenberg (1564), Rebenstock (1568), Schreckenberger (1589) en van Saur (1591), een Deense vertaling in een manuscript te Kopenhagen (begin 17de eeuw) en een Zweedse door Dalius (1681).

cfr. de in noot 1 vermelde werken.

3. - Talrijke opvoeringen van Elckerlijc, studies, enz.

- Homulus: uitgave: ROERSCH, A.: *Chr. Ischyrius. Homulus. Texte latin publié avec une introduction et des notes*. Gand 1903.

- Hecastus: uitgave: BOLTE, J.: *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*. Leipzig 1927 (p. 63-160); opvoeringen:

- in Utrecht in 1947 door de leerlingen van het Utrechts Stedelijk Gymnasium;

- in de Utrechtse domtoren ter gelegenheid van het 600-jarig bestaan van de Dom, in juni 1982 (gedurende 2 weken iedere avond), door Theatergroep PIEK.

- Noorse vertaling van Elckerlijc en Hecastus cfr. infra.

4. Hecastus werd slechts door Goedeke en Best uitvoeriger behandeld en één maal (in het Noors!) vertaald.

GOEDEKE, K.: *Everyman, Homulus und Hekastus ...* (hij bespreekt het stuk in de versie van 1552 die heel wat bijvoegingen bevat; Elckerlijc kende hij niet).

BEST, Th. W.: *Macropedius*. Twayne's world authors series. 1972.

BJØRNEBOE, J., ALBERT LANGE FLIFLET OG ÅSE-MARIE NESSE: *Tre spill om enhver. Gjendiktning av Hugo von Hofmannsthal, Pieter Van Diest og Georgius Macropedius*. Oslo, Solum forlag A/S, 1978.

5. VERSCHELDE, B.: *Georgius Macropedius: Hecastus (1539)*. Vertaling, commentaar, vergelijking met Elckerlijc en met Chr. Ischyrius' Homulus (1536). In bijlage tekstuitgave. Diss. Gent 1981 (dact.).

6. In de literatuurgeschiedenissen en andere moderne publicaties vinden we verschillende meningen over de bron(nen) van de Hecastus: hetzij Elckerlijc, hetzij Homulus, hetzij Homulus met bekendheid met de Elckerlijc. Niemand echter geeft een verantwoording of bewijs van zijn uitspraak. Cfr. dissertatie p. 62-63.

hetzelfde en de Elckerlijg-tekst kan grotendeels woordelijk teruggevonden worden. Maar toch is de Homulus in zijn geheel geen loutere vertaling van het Middelnederlandse stuk (wat sommigen beweren). De monologen en dialogen zijn meer uitgesponnen en bevatten klassiek-mythologische allusies, uitdrukkingen en gedachten die ontleend zijn aan de klassieken, en daarnaast ook aan de bijbel en aan christelijke auteurs. (De taal en de stijl zijn sterk beïnvloed door Plautus en Terentius.) Er zijn nieuwe scènes en gedachten bijgevoegd⁷, en ook nieuwe personages (Maria en twee kwelgeesten-duivels die doen denken aan de twee „sinnekens” in vele Spelen van Sinne in de volkstaal). Sommige allegorieën zijn geconcretiseerd of eenvoudig weggewerkt⁸. Daarnaast neemt Ischyrius enkele gedachten in de Elckerlijg-tekst niet over⁹. De naam Elckerlijg werd niet vertaald, maar vervangen door Homulus. Ten slotte is het stuk, in tegenstelling tot zijn voorbeeld, en in de trant van de antieke drama's, ingedeeld in 5 bedrijven; deze bestaan telkens uit enkele scènes (maar vooral de verdeling in scènes is vrij willekeurig en kunstmatig).

Dat alles samen maakt van de Homulus een toneelstuk met een laat-middeleeuwse inhoud en geest, in een humanistische inkleiding.

Tegenover Elckerlijg en Homulus staat de Hecastus, het Latijnse schooldrama van de bekende humanistische dramaturg Georgius

7. Hier slechts enkele voorbeelden:

- proloog
- God vertelt de voorgeschiedenis (45-47)
- 161-165: kritiek op de mens die niets afweet van het hemelse
- 203, 207: ook jullie, toeschouwers, zal ik weten te vinden
- 296-302: ik was beter monnik geworden, dan zou ik nu naar de hemel kunnen gaan
- vrienden- en verwanten-scènes (met uitzondering grotendeels van de woorden van Hannio, die wel op de Elckerlijg-tekst geïnspireerd zijn)
- biecht-scène bij de priester op het toneel (mime)
- V,5: 1200-1299: klacht van de duivels over het verlies van Homulus.

8. vb. - de allegorische personages Gheselschap en Maghe en Neve worden vervangen door groepen concrete personen

- naast de allegorische gang naar Vrouwe Biechte (Confessio) tevens concrete uitbeelding op het toneel van Homulus' biecht (mime)

- Elck. 486-487: *Si es een suver rivier*, Sy sal u pureren.

Hom. 833-834: Zij zal jou op de wijze van een snel vloeiende rivier zuiver reinigen van zonde.

9. vb. - Elck. zegt in het gesprek met Gheselschap (203, 206b) en met Maghe en Neve (305b) dat God het hen zal lonen. Dit is niet overgenomen door Ischyrius. - De klagende samenvatting (Elck. 418-431) van de Freundschaftsprobe komt niet terug in de Homulus.

- Geen opsomming van de 7 sacramenten (Elck. 677-681).

- De naeprologhe (Elck. 855-878) niet in Homulus.

Macropedius (1487 Gemert - 1558 's Hertogenbosch). Het werd voor het eerst opgevoerd te Utrecht, door scholieren, in 1538, en uitgegeven te Antwerpen bij Michael Hillenius in 1539.

Het stuk bestaat uit een proloog, vijf bedrijven en, zoals in het klassieke Griekse drama, telkens tussen twee bedrijven een koorzang.

Elke koorzang sluit aan bij het voorgaande bedrijf, versterkt de sfeer die op dat moment in het stuk heerst, zodat er in de inhoud van die carmina een zelfde evolutie is als in de persoon van Hecastus. Ze zijn hoofdzakelijk gebaseerd op bijbelpassages en vormen daardoor als het ware een goddelijke bekrachtiging van wat in het stuk naar voor wordt gebracht.

De vijf bedrijven verschillen in lengte en in dramatische spanning:

I : Hecastus en zijn manier van leven (171 vv.)

II : Gods gezant komt Hecastus dagvaarden (440 vv.)

III : de Freundschaftsprobe¹⁰ (283 vv.)

IV : Afscheid van de nabestaanden, komst van de Dood en verschijnen van de Deugd (153 vv.)

V : Strijd voor de redding van Hecastus' ziel (688 vv.)

Het tweede en het laatste bedrijf zijn naar ons gevoel de beste. Het ene bevat een tragische ontwikkeling van het grootste geluk naar volledige wanhoop en verslagenheid, het andere betekent een moeizame maar zekere opgang naar een volledige harmonie.

In de *titel* worden de elementen aangegeven die in Macropedius' behandeling van het thema essentieel zijn :

Hecastus Macropedii, fabula non minus pia quam iucunda, in qua facinorosus quisque mortalium (dummodo salutis suae rationem habebit) tanquam in speculo quodam contemplari poterit, quemadmodum per Christum post veram suorum criminum poenitentiam ad beatam adeoque laetam mortem perveniat.

Het gaat dus om de *zondige mens*, om de *zielezaligheid* van die mens, die als in een spiegel zal kunnen zien, hoe hij *door toedoen van Christus na oprecht berouw* tot een *zalige en vreugdevolle dood* kan komen.

In de *Proloog* (1-20) wordt de Hecastus een gewijd drama genoemd waarin geen ontucht of andere misdaden te zien zijn. Tevens wordt iedereen eraan herinnerd dat hij eens in dezelfde situatie zal verkeren als Hecastus.

10. Deze term duidt het thema aan van de „vrienden” die op de proef worden gesteld (en versterk laten gaan). De term „vrienden” slaat hierbij ook op de verwanten en op het goed (dit in verband met de symbolische voorstelling in de Buddhistische parabel van de drie vrienden in de nood, verteld in de Griekse roman Barlaam en Josaphat; zie GOEDEKE, *o.c.*, p. 7-10).

(I) In alle pracht en praal doet Hecastus hierop zijn intrede. In een geestdriftige uitroep somt hij zijn talloze rijkdommen op. Hij maant zichzelf aan er volop van te genieten, zonder enige aarzeling, vermits alle gepreek over de dag van het onderzoek en het afleggen van rekenschap maar onzin is. Hij zal met zijn vriend Daemones grappen maken, dobbelen en drinken, en 's avonds zal hij een groots feest houden.

Dit laatste geeft aanleiding tot een woordenwisseling met zijn gierige vrouw Epicuria. Zij waarschuwt hem dat ze volgens de priesters op de laatste dag rekenschap moeten afleggen voor de hoogste rechter. Hecastus spot ermee. Hij is trouwens een goed Christen, die al zijn plichten vervult; wat zou hij dan te vrezen hebben? Bovendien is de laatste dag nog ver af. Daarom zal hij toch met Daemones fuiven; Epicuria moet ervoor zorgen dat hij door niemand gestoord wordt.

Wanneer hij weg is, smeedt zij met de kok een plan om geld uit te sparen, door voor de feestelijke maaltijd oude etensresten te gebruiken.

Intussen houden Hecastus en Daemones een drinkgelag. Bij het dobbel­spel lijdt Hecastus de nederlaag, en op het einde wordt hij plots ziek.

(II) Na de koorzang komt de Huismeester op. Hij klaagt over zijn zware taak en verantwoordelijkheid, in tegenstelling tot het gemakkelijk leventje van de slaven, die steeds ophouden met werken als hij hen niet op de vingers kijkt.

Inderdaad staan de twee slaven te kletsen, o.a. over het zinloze feest als een ongunstig omen. Ze worden door de Huismeester terechtgewezen omdat ze niet aan het werk zijn. Juist als ze op het punt staan naar binnen te gaan, zien ze een voorname heer naderen.

Deze stelt zich voor als de gezant van de opperkoning en is op zoek naar Hecastus. Terwijl één van de twee slaven Epicuria verwittigt, bekritiseert de bezoeker Hecastus' levenswijze.

Epicuria verraadt haar man eerst niet, maar laat tenslotte toch een slaaf roepen, die Hecastus moet halen. Daarna geeft ze een meid instructies voor de voorbereiding van het feest.

De gezant vermaant haar om haar overdreven bezorgdheid voor het aardse en probeert vergeefs haar tot bezinning te brengen door haar aan de dood en aan God te herinneren.

Aan Hecastus deelt Nomodidasculus mee dat hij voor de koning der koningen moet verschijnen, om rekenschap af te leggen van alles dat hij gebruikt of misbruikt en bezit. Hecastus meent dat het om een bevel van de keizer gaat en ziet niet in met welk recht deze hem ontbiedt. Hierop toont de gezant het bevelschrift dat in het Hebreeuws is gesteld. Ontzet door het vreemde uitzicht van het document, laat Hecastus zijn geleerde zoon Philomathes roepen. Hij beeft van angst, en de pijn in zijn zijde wordt steeds erger.

Philomathes stelt zijn vaders ziekte vast als zijnde pleuritis. Wat het ander probleem betreft verklaart hij zelfbewust dat hij dat zogenaamde wonderbaarlijke geschrift wel zal kunnen ontcijferen. Maar wanneer hij het te zien krijgt, staat hij met zijn mond vol tanden. Zijn vader slingert hem woedend een reeks scheldwoorden naar het hoofd. Nomodidasculus

stelt zich nu uitdrukkelijk voor als de gezant van *God* en brengt, meedogenloos en heel uitvoerig, Gods bevel over: dat Hecastus voor Zijn rechtbank moet verschijnen, om rekenschap af te leggen van al zijn daden.

Alleen gelaten barst Hecastus in een wanhopige klacht uit, omdat hij moet sterven en voor God moet verschijnen, tegen wiens talrijke beschuldigingen hij niets zal kunnen inbrengen. Hij uit de wens dat één van zijn vrienden zou meegaan om zijn zaak te verdedigen.

(III) Zijn drie beste vrienden beloven hem te helpen, maar ze trekken zich terug als ze horen dat de weg naar de bedoelde rechtbank over de dood voert. Ze raden hem aan zich tot zijn verwanten te richten.

Dezen beloven hem bij te staan, maar ook zij bedenken zich, wanneer ze beseffen om welk gerecht het gaat en langs welke weg men daar geraakt. Ze geven hem de raad zo veel mogelijk goud en zilver, zijn slaven en zijn zonen mee te nemen. Zijzelf zullen voor zijn vrouw en zijn bezittingen zorgen.

Hecastus' zonen beloven op hun beurt alle mogelijke hulp, zoals het hun plicht is. Ze raden hem aan uitstel te vragen of in hoger beroep te gaan. Tenslotte weigeren ze mee te gaan in de dood. Het is het beste als hij zijn slaven en veel geld meeneemt. De slaven kunnen voor hem vechten, en het geld zal de rechter wel mild stemmen.

Daarom laat Hecastus Plutus¹¹ en al zijn kostbaarheden naar buiten brengen. Heel even denkt hij aan zijn vrouw en zijn vriendinnetjes, maar hij laat die gedachte varen; van die angstige en onwillige wezens heeft hij niets te verwachten.

Juist op dit moment komt Epicuria heel verontwaardigd vragen waarom Hecastus Plutus en al hun schatten uit het huis laat halen. Maar als Hecastus zegt dat hij zal sterven, en haar vraagt mee te gaan naar de rechter, verkiest zij toch het leven, en mag Hecastus al het goud en zilver meenemen, als zij maar niet moet sterven.

Ook Plutus weigert hardnekkig mee te gaan; hij zal veeleer het eigendom van iemand anders worden. Daarom besluit Hecastus hem onder dwang mee te voeren, vastgebonden op een draagbaar.

(IV) In het 4de bedrijf stuurt Hecastus de slaven met Plutus vooruit, terwijl hij afscheid neemt van zijn familie en vrienden.

Plots komen de slaven in paniek teruggestormd, schreeuwend dat de Dood daar is. Iedereen slaat op de vlucht, uitgezonderd Hecastus, die weet dat hij toch niet kan ontsnappen. Met veel moeite krijgt hij van de Dood nog een uur uitstel. Terwijl hij zijn angst en eenzaamheid uitschreeuwt, ziet hij zijn Deugd met trage stap naderen.

Die Deugd, die zwak is door Hecastus' onverschilligheid voor haar, herinnert zich zijn oorspronkelijke genegenheid. Ze besluit hem niet in de steek te laten. Maar alléén kan zij hem van geen nut zijn, zelfs niet

11. Eigenaardig „personage”, hetzij als een soort beschermgod van de rijkdom, hetzij als Hecastus' schatten te beschouwen. De naam is afgeleid van het Griekse woord voor rijkdom. Bij de personae dramatis wordt van hem gezegd: latens et loquens ex arca: dat hij niet zichtbaar is en vanuit een kist spreekt.

indien ze gezond was. Hij moet een vroom priester laten roepen, terwijl zij haar zuster Geloof tot een bezoek zal trachten te bewegen. Als hij Geloof ontvangen heeft, zal er voor hem hoop zijn op zaligheid.

(V) In het 5de bedrijf laten de zonen een priester halen en meteen ook een doodskist kopen. Daarna maken ze ruzie over de erfenis. Maar wanneer de priester aankomt, gaan ze mee naar binnen, uit vrees dat hij hun vader te veel aalmoezen zou aftroggelen.

Intussen vraagt Deugd aan Geloof dat zij Hecastus zou helpen voor de hemelse rechter, vermits hij uit een goede familie stamt, een degelijke opvoeding kreeg en pas in zijn adolescentie het verkeerde pad opging. Geloof, die alleen macht heeft als ook Deugd aanwezig is, kan slechts helpen als God haar door Zijn genade aan de smekende Hecastus teruggeeft. Daarom wil ze dat iemand hem het evangelie verkondigt. Als ze hoort dat er een priester geroepen is, gaat ze mee naar binnen.

Op dit moment treedt Satan op, die in een kort komisch intermezzo zijn aanklacht tegen Hecastus begint op te schrijven.

Binnen bij de stervende komt de priester Hieronymus tot de bevinding dat Hecastus de getuigenissen over Christus slechts aanvaardt zoals hij ook de klassieke auteurs op hun woord gelooft. Hij leert hem, heel langzaam maar zeker, het ware levende geloof, het vertrouwen in Gods barmhartigheid. Hecastus voelt zich hierna als herboren en begint te bidden. De priester verklaart met klem dat hij door zijn geloof van alle schuld wordt vrijgesproken. Is zijn Deugd zwak, zij zal ondersteund worden door Geloof, die zeer sterk is; en beiden samen zullen hem tegen de Dood en Satan beschermen.

Buiten scheldt Satan de Dood uit omdat zij¹² zo lang weg bleef en hij daardoor zijn buit aan de priester zal kwijtraken. Ze maken elkaar heftig verwijten, maar zijn het er tenslotte over eens dat de schuld van het verval van hun macht bij Christus ligt. Door Zijn toedoen heeft de Dood nu nog slechts macht over de lichamen, niet meer over de zielen, en moet Satan allen met rust laten die door Hem beschermd worden. Ze besluiten samen te proberen zo weinig mogelijk zielen naar de hemel te laten gaan, te beginnen met Hecastus.

Wanneer Satan bij Hecastus komt, wordt hij door Geloof met het kruisteken op een afstand gehouden; hij maakt aanspraak op Hecastus omdat deze de wetten van God overtreden heeft en steeds gehoorzaamde aan die van de duivel. Maar Geloof betoogt dat Hecastus althans nu rechtvaardig is, daar hij bij God een voortreffelijk advocaat heeft: Jezus, die door Zijn kruisdood alle misdaden op voorhand heeft uitgeboet. Satan kan niet tegen haar op, en verschuilt zich, om te zien hoe ook de Dood de aftocht zal moeten blazen.

Wanneer de Dood aanklopt, voerspelt Geloof haar dat zij spoedig de

12. In de Hecastus krijgen we de „antiekiseerende vrouwelijke personificatie” van de dood, zoals die vanaf de vroege Renaissance mode werd, totdat in de 17de en 18de eeuw het geraamte weer de overhand kreeg (VANDERHEIJDEN, J., *Het thema en de uitbeelding van den dood ...*, Gent (1930), p. 247-248). (Waarschijnlijk ook onder invloed van het grammaticaal geslacht van „mors”).

andere helft van haar macht (die over de lichamen) zal verliezen. De ene helft, de dood van de ziel, werd reeds door Gods zoon opgeheven door Zijn kruisdood en verrijzenis. En als op de laatste dag de lichamen van de gelovigen weer zullen opgewekt worden tot de glorie, zal ook de tweede helft van de heerschappij van de Dood ingestort zijn. De Dood zelf meent dat het allemaal maar bluf is, maar acht het toch veiliger Satan te hulp te roepen.

De priester drukt Hecastus nog eens op het hart niet bevreesd te zijn en vertrouwen te hebben. Geloof en Deugd beloven hem niet in de steek te laten. Daarop roept Hecastus: „Laat de Dood nu maar komen!”

Die verschijnt dan ook, met veel lawaai en grote woorden, maar Hecastus geeft haar het rustige, zelfzekere antwoord dat hij er zelfs naar verlangt te sterven. Zwakker wordend herhaalt hij wat Geloof hem voorzegt en beveelt zijn geest in Gods handen. Nu mag de Dood haar slag slaan, waardoor zij tezelfdertijd Hecastus' ziel vrij maakt voor het eeuwig leven. Geloof verklaart juichend dat Hecastus' ziel door engelen naar de schoot van Abraham¹³ wordt gevoerd, door haarzelf en door Deugd begeleid. De Dood en Satan zien zich overwonnen en slaan op de vlucht.

Hierop volgt een scène vol gejammer van de nabestaanden. De vrienden en verwanten beloven voor een grootse uitvaart te zorgen. Iedereen huilt en klaagt, en Epicuria roept zelfs uit dat zij beter in zijn plaats was gestorven.

De priester noemt dat rouwmisbaar onnodig: Hecastus is in het Christelijk geloof gestorven en zal daardoor uit de as worden opgewekt. Hij verzekert hen dat ook zij de eeuwige glorie zullen verkrijgen, als zij zich nu berouwwol tot God wenden en hun leven beteren. Hierdoor komen de nabestaanden tot inkeer: ze willen de dag met de overledene in innige vreugde doorbrengen en een eenvoudige begrafenis houden in de plaats van een pronkerige uitvaart. Ze gaan aan tafel, terwijl de Huismeester de toeschouwers naar huis stuurt.

Hij eindigt met het gebruikelijke „Valete cuncti et, si placuimus, plaudite!”

Uit dit overzicht blijkt reeds dat Macropedius' Hecastus een humanistisch drama is, niet meer alleen qua vormgeving en inkleding, maar ook qua inhoud, sfeer en toon. Hier staat de mens centraal, de oplossing van het probleem moet in wezen uit de mens komen, hoezeer hij ook hulp nodig heeft en krijgt van de goddelijke macht. Dit zal duidelijk tot uiting komen bij de vergelijking tussen de Hecastus enerzijds en Elckerlijc en Homulus anderzijds.

Wat was nu Macropedius' bron voor zijn Hecastus? Was het Elckerlijc, of was het Homulus? Kende Macropedius de beide

13. cfr. de vergelijking met Elck. en Hom., verschil nr. 10.

stukken, of was geen van beide zijn voorbeeld en heeft hij zijn inspiratie elders gehaald? Theoretisch was het mogelijk dat Macropedius op dezelfde wijze tot zijn Hecastus was gekomen als Peter van Diest tot zijn Elckerlijc¹⁴. Inderdaad kan hij tenminste enkele van de als Elckerlijcs bronnen aangehaalde motieven en verhalen gekend hebben. Maar toch is de verbinding van de twee oorspronkelijk onafhankelijke motieven (de „vrienden” in de nood en het gericht van God) geen eigen inventie van Macropedius; *de directe inspiratiebron voor de Hecastus was zeker Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc en Homulus*.

1. Ten eerste maakten beide stukken zo'n opgang¹⁵ dat het onmogelijk is dat Macropedius ze niet gekend heeft. Voor de Elckerlijc vinden we trouwens het bewijs in de tekst zelf:

1° de naam „Hecastus” komt van het Griekse woord voor „Elckerlijc”.

2° de uitdrukking „tanquam in speculo” in de titel is de echo van „Den Spyeghel”.

14. De verschillende motieven en verhalen waarmee Elckerlijc in verband wordt gebracht, zijn:

- de Buddhistische parabel van de drie vrienden in de nood (GOEDEKE, p. 7-10) die verteld wordt in de Griekse roman Barlaam en Josaphat en nadien in heel West-Europa ruim verspreid was (GOEDEKE, p. 17-30)
- de allegorische uitbeelding van de rechtvaardigingsleer, die in vele Franse moraliteiten uit de 15de eeuw voorkwam (BOLTE, *De Dädesche Schlömer*, p. 16-21 en p. 45; en BOLTE, *Drei Schauspiele ...*, p. VIII)
- de houding van de Middeleeuwse mens tegenover de dood, en de omvorming van de sociale structuur (SCHULZ, p. 5-16)
- een Nederlands exempel (BURSSENS, A., *Een nieuwe Nederlandse bron van „Elckerlijc”*, in: *Paginae Bibliographicae*, 1 (1926) p.306-308)
- het Dal sonder Wederkeeren of Pas der Doot van Colijn Caillieu, en de mystiek (KAZEMIER, G., *Elckerlijc, Het Dal sonder Wederkeeren, en de mystiek*, in: *Nieuwe Taalgids*, 34 (1940) p. 87-96 en 116-128; KAZEMIER, G., *Elckerlijc en het Dal sonder Wederkeeren*, in: *Nieuwe Taalgids*, 36 (1942) p. 34-36)
- de in de Middeleeuwen aanwezige gedachten over de dood en de motieven van „rekeninghe” en „pelgrimagie” (VOS, R., *De Elckerlijc en een Joodse parabel*, in: *Nieuwe Taalgids*, 59 (1966) p. 363-372; het besluit van BORGUET, A., *Is „Het Dal sonder Wederkeeren” de bron van „Elckerlijc”?*, in: *Nieuwe Taalgids*, 35 (1941) p. 326-334).

Macropedius kan tenminste enkele hiervan gekend hebben. Daar hij het Hebreeuws en het Aramees beheerste, is het zelfs mogelijk dat hij de parabel van de drie vrienden in de nood in Oosterse werken gelezen heeft.

15. Van Elckerlijc waren er zeker 3 drukken: Delft ca. 1496, Antwerpen ca. 1501 en Antwerpen ca. 1525.

Van Homulus waren er in 1538 (opvoering van de Hecastus) reeds 3 uitgaven: Keulen (Jaspar von Gennep) 1536; Keulen (J. von Gennep) 1537; Antwerpen (Ioannes Steelsius) 1538.

Ook de eerste uitgaven van de Hecastus verschenen in Antwerpen (1539, M. Hillenius) en in Keulen (1539, J. Gymnicus)!

3° „salutis” in de titel komt overeen met „Salicheyt”. Ook „ad beatam ... mortem” wijst in die richting.¹⁶

2. De *structuur* is in wezen dezelfde als die van de Elckerlijc en de Homulus, maar de uitwerking ervan is meestal wel heel verschillend :

– *de verdorvenheid van de mens*

Elck.-Hom. : klacht van God hierover

Hec. : concreet voorgesteld (I ; gedeelte van II ; V,1 : ruzie om de erfenis ; V,6 : beschuldiging van Satan)

– *de eerste aankondiging van de dood en van de rekenschapsaflegging*

Elck.-Hom. : bevel van God aan Die Doot

Hec. : toespelingen en voortekens in I en in II,2 (bvb. Hecastus' spottende woorden over het afleggen van rekenschap aan God ; de waarschuwing van Epicuria ; de nederlaag in het dobbelspel ; het plots ziek worden ; het gesprek tussen de slaven in verband met het zinloze feest als mogelijk slecht omen)

– *de bode brengt het bevel van God*

Elck.-Hom. : de Dood

Hec. : Nomodidascalus

– *de mens wordt in de steek gelaten door zijn vrienden, zijn verwanten en zijn rijkdom*

– *de lange weg naar een zalige dood*

3. De *volgorde in de Freundschaftsprobe* is dezelfde als in Elckerlijc en Homulus : eerst de vrienden, dan de familie en tenslotte het bezit. Een constante is ook het feit dat de verschillende te beproeven personages eerst hulp beloven, maar daarna hun woorden intrekken, als ze de ware toedracht vernemen.

4. De meeste *motieven* van de Elckerlijc-Homulus komen terug in de Hecastus, hetzij in woorden uitgedrukt, hetzij concreet uitgebeeld. Hier slechts enkele voorbeelden :

16. De naam Quilibet (= Elckerlijc) wordt wel vermeld in het Ogdoastichon Eusebii Candidi en in het Distichon Ischyrii, beide afgedrukt tussen Ischyrius' voorwoord aan de lezer en het eigenlijke stuk, maar het element spiegel en zaligheid-salus komen in de Homulus nergens voor.

- de zonden van de mens, nl. niet denken aan God en Zijn geloof¹⁷, het verkiezen van de aardse rijkdom¹⁸, hovaardij, hebzucht en afgunst¹⁹ komen in de Hecastus concreet tot uiting in het gedrag en de uitspraken van de personages.
- de mens mag wat hij van God gekregen heeft, niet voor altijd houden.

Elck. 142-143, 304, 396-397

Hom. 160, (250), (569)

Hec. 568b-572a, 710a; negatief geformuleerd in 43-44, 92-93, 450-453a

(Hierbij moet opgemerkt worden dat al die motieven in die tijd gemeengoed waren.)

5. *De hoedanigheid waarin God wordt voorgesteld*, is dezelfde als in Elckerlijc en Homulus: in het eerste deel komt Hij naar voor als toornige rechter, onverbiddelijk en rechtvaardig; in het tweede deel, van zodra Elck./Hom./Hec. berouw begint te krijgen en weet dat hij dit keer niet door aardse „vrienden” kan worden geholpen, wordt Hij in Zijn andere hoedanigheid voorgesteld, als barmhartige redder, vol genade en liefde voor de mens.

In hoeverre, en met welke middelen, heeft Macropedius nu, uitgaande van zijn twee voorbeelden Elckerlijc en Homulus, een eigen, origineel drama gecreëerd? Het antwoord op deze vraag vinden we als we de *talrijke verschillen, belangrijke afwijkingen ten opzichte van de twee directe inspiratiebronnen* bekijken.

1. Vooreerst hebben we *het realisme en de concrete uitbeelding*, een tendens die reeds in beperkte mate aanwezig was in de Homulus, maar die hier maximaal is.

Zo zijn de allegorische figuren tot een minimum beperkt. Hecastus' vrienden en verwanten zijn wel minder talrijk en minder specifiek gekarakteriseerd dan in de Homulus, maar daar staat tegenover dat Hecastus ook een vrouw en kinderen heeft, en een

17. Elck. 4, 8, 30-31, 60, 71, 77;

Hom. 76, 84-85, 129, (132), 144, 162-163, (178-179), 252-253, 330, 513, (661), 1209

18. Elck. 6-7, 42-43, 61, (344), (365-367), (388-389);

Hom. 63-64, 120, (252-253), 687-688, 713, (721-722), 743-745, 747

19. Elck. 10-13; Hom. 68

groep knechten, die praktisch allemaal als het ware ten voeten uit getekend zijn.

Verder wordt ons in de Hecastus niet vertéld, maar getóónd, dat de mens zich niet meer bekommert om God en Zijn gebod, en volledig door aardse beslommeringen in beslag wordt genomen. Voor de uitbeelding van dit typische wereldje vol intriges, materiële zorgen, kleine leugens, bedrog, list, bluf, uiterlijk vertoon, leunt Macropedius aan bij de antieke komedie (Plautus, Terentius); in deze scènes zijn de antieke uitdrukkingen en allusies veel talrijker dan in de rest van het stuk²⁰.

Mooi realistisch ook is in de Hecastus de manier waarop de vrienden en de andere personages de schijn willen wekken dat ze toch hun uiterste best doen: ze geven Hecastus immers goede raad; typisch daarbij is dat ze hem telkens naar een ander verwijzen, „die hem beter zal kunnen helpen”.

Terwijl Elckerlijcs en Homulus' vrienden botweg weigeren mee te gaan tot aan de stadspoort en hem daar vaarwel te zeggen (Elck. 260-266, Hom. 481-491), zijn Hecastus' vrienden hiertoe wel bereid (Hec. 992). Dit beantwoordt meer aan de werkelijkheid dat verwanten én vrienden naar de begrafenis gaan.

Ook het invoeren van het belangrijk personage van de priester heeft een realistische grondslag. Het is de priester die de mens bekeert en bijstaat in het uur van de dood. Bovendien was er hierdoor weer concrete uitbeelding in de plaats van loutere beschrijving. De lofzang op de priesters en de opsomming van de elementen van hun macht (Elck. o.a. 700-702; Hom. 1149-1150, 1162-1167), komen in Macropedius' stuk niet als zodanig voor: de inhoud ervan wordt op het toneel gerealiseerd, in de redding van Hecastus en in de bekering van de nabestaanden.

Het zwakker worden van de stervende Hecastus is eveneens concreet merkbaar, in de plaats van de allegorische voorstelling waarbij Schoonheyte, Cracht, Vroetscap en Vijf Sinnen bij het graf op de vlucht slaan.

Verder is daar Hecastus' steeds terugkerende twijfel in verband met de genade van God. Dit in tegenstelling tot Elckerlijc en Homulus, die na de richtlijnen van Duecht, Kennisse en Biechte en na het ontvangen van de laatste sacramenten, om zo te zeggen met een gerust hart de dood en de rekenschapsaflegging tegemoet gaan. Hecastus verkeert een hele tijd in twijfel, bij hem is er een

20. Macropedius volgt in de Hecastus zijn gebruikelijke voorbeelden, Plautus en Terentius, enkel na in de scènes waarin het past; dit totaal in tegenstelling met Ischyrius, die de taal van de antieke komedie in heel zijn stuk nabootst, ook waar het helemaal niet overeenkomt met de overigens Middeleeuwse sfeer en met het onderwerp. De Homulus doet in dit opzicht veel kunstmatiger aan.

innerlijke verandering, die heel moeizaam verloopt en veel realistisch is. Zijn uiteindelijke zielerust, zijn vrede ten opzichte van zijn dood en al wat daarmee te maken heeft, komt dan ook waarachtiger, intenser over: ze was moeilijk, zeer moeilijk om verwerken, maar eens verworven, is de zekerheid volstrekt.

Het streven naar een realistisch beeld, en vooral naar een *realistisch totaalbeeld*, bracht Macropedius er ook toe nieuwe scènes in te lassen, die voortkomen uit de ervaring van het dagelijkse leven: de ruzie tussen de erfgenamen, het rouwmisbaar en het idealiseren van de overledene, het troosten van de nabestaanden door de priester en zijn aangrijpen van deze kans om hen te bekeren, de voorbereidingen tot een grootse begrafenis.

Tenslotte zijn er nog allerlei mooie details, zoals de achterdocht van de erfgenamen ten opzichte van de priester, en de reden van Epicuria's komst in het derde bedrijf (niet uit bezorgdheid, maar om heel verontwaardigd te vragen waarvoor Hecastus al hun geld en kostbaarheden nodig heeft).

2. Het tweede belangrijk verschil is dat in de Hecastus *een nieuwe doodsofopvatting* naar voor komt. *De dood* is hier *niet meer Gods bode* en dienaar, zoals in de Elck./Hom., maar wel, samen met de duivel, Gods tegenstander, die bij zijn jacht op de mens en de menselijke ziel door Christus bestreden wordt²¹. Hij is, evenals de duivel, slechts angstaanjagend zolang Hecastus twijfelt aan Gods barmhartigheid. Zodra Hecastus oprecht gelooft, in Christus' offerdood en in de vergeving van alle zonden, heeft de Dood, en ook de duivel, geen vat meer op hem. Hier hebben we de neerslag van Luthers doodsofopvatting, waardoor de werkelijk gelovige Christen de sedert eeuwen ingewortelde vrees voor het sterven overwon en zich de gelijkwaardige tegenstander van de Dood begon te voelen. De Dood was niet meer een vorstelijke verschijning, streng en ongenaakbaar, een dienaar in het goddelijke heilsplan, maar wel de vijand van God en Christus, die door Christus overwonnen werd en hierdoor voor de gelovigen niet meer onoverwinbaar was. De zestiende eeuw ontdeed de Dood van zijn majesteit en gaf hem als gezelschap aan de duivel²².

21. Toch zijn er in de Hecastus nog twee elementen in de richting van de oude visie:

1005-1006: de Dood komt vragen waarom Hecastus nog niet naar Gods rechtbank gegaan is.

1010-1012: de Dood zal Hecastus naar Gods rechtbank sleuren, en bij een veroordeling vandaar naar de hel.

22. SCHULZ, p. 19-20, 23-27 (ook p. 70).

VANDERHEIJDEN, J., *Het thema en de uitbeelding van den dood ...*, (p. 224, 241) zegt dat de Dood dikwijls verbonden werd met de duivel, zonder Luther daarbij te betrekken.

3. Bij *het optreden van de duivel Satan* zou men in een eerste impuls aan de duivelsscène in de Homulus kunnen denken. Bij nader inzien blijkt echter dat er weinig of geen overeenkomst is. Het koppel duivels in de Homulus, Larvicola en Crambarabus, waren eerder toneelduiveltjes, komische figuren, die eigenlijk geen uitstaans hadden met de rest van het stuk; ze kwamen met geen enkel ander personage in contact. Macropedius' Sâtan heeft wel niet meer de macht die hij vroeger bezat, en zijn rol is hier en daar komisch getint, maar hij is toch meer dan een toneelduivel. Hij vormt de vijandige kracht waartegen Hecastus moet strijden om zijn zielezaligheid te verkrijgen.

4. In de Hecastus is er ook *bij de hoofdpersoon zelf van meet af aan een misverstand omtrent de identiteit van de „machtigste heerser”*, die hem laat ontbieden. Dat dit misverstand ontstaat, bewijst weer dat Hecastus niet aan God denkt, maar alleen aan wereldse zaken. Pas op het einde van het tweede bedrijf (549-550) krijgt hij uitdrukkelijk te horen dat de boodschap van God komt, op het ogenblik dat hij zelf praktisch tot dit inzicht gekomen is. Hiermee belanden we bij een volgend kenmerk van de Hecastus.

5. De personages, vooral Hecastus, moeten meestal *door eigen ondervinding wijzer worden* en niet, of niet louter, door mededelingen van anderen. Zo is het typisch dat Nomodidasculus niet dadelijk zijn boodschap in ondubbelzinnige bewoordingen overbrengt en niet onmiddellijk het document voorleest en verklaart²³. Hij laat Hecastus eerst proberen het probleem op te lossen met alle middelen waarover hij beschikt, om dan pas, wanneer Hecastus geheel wanhopig is, zelf tussen te komen. Dit alles, opdat, en zodat Hecastus heel intens zijn eigen nietigheid en die van de mens, de menselijke kennis en de menselijke eigenwaan aanvoelt. Op geen enkele andere manier had men hem zozeer kunnen ont-nuchteren.

In dezelfde lijn ligt Nomodidasculus' aansporing tot Hecastus om te kijken in hoeverre hij baat zal hebben bij het bezit van vrienden, verwanten, een vrouw, kinderen en rijkdom (Hec. 629).

6. Die *Freundschaftsprobe* is *soberder gehouden* dan in de Elckerlijc en de Homulus. Ze beslaat slechts een zevende van het aantal verzen, terwijl ze zowel in de Elck. als in de Hom. meer dan een vierde van het hele stuk uitmaakt. Toch komt de vergankelijkheid van het aardse, waarvan de Freundschaftsprobe de symbolische

23. Ofschoon hij zo'n haast heeft: Hec. 324-325, 347, 459, 528, 607.

voorstelling is, ook in de Hecastus zeer goed tot uiting. Ze wordt immers ook nog concreet op het toneel gebracht ; het gebeurt voor onze ogen : Hecastus' mooie leventje is plots ten einde, zijn geluk stort ineen.

7. Verder laat Macropedius *een ander soort zondaar* optreden. Vooreerst was Hecastus in het begin wel een goed mens ; pas later is hij op het slechte pad geraakt en ging hij zijn Deugd verwaarlozen. Maar anderzijds is Hecastus' zonde groter dan die van Elck./Hom., want hij keert zich welbewust af van een deugdzaam leven. Elck./Hom. denkt eenvoudigweg niet aan God en Zijn geloof, hij is zich niet meer bewust van hun bestaan. Hecastus weet zeer goed dat er zoiets is als een oordeel van God (cfr. 37-42) ; bovendien wordt hij nog eens uitdrukkelijk vermaand door Epicuria, krijgt hij als het ware nog een laatste kans. Dat hij die niet aangrijpt, maar de waarschuwing in de wind slaat, ja er zelfs mee spot, maakt van hem nog een groter zondaar.

8. Het volgende belangrijke verschil is het gevolg en de uiting van een veranderde tijdsgeest met nieuwe visies en nieuwe probleemstellingen, het maakt deel uit van het onderscheid tussen de Middeleeuwen en de Renaissance.

In de Elckerlijc en in de Homulus treedt God zelf op, en is bovendien alles meer beheerst door het ingrijpen van goddelijke of bovennatuurlijke machten, die aan de eerder passieve Elck./Hom. telkens zeggen wat de volgende stap is om de zaligheid te bereiken. Zo komt het voor de mens uiteindelijk slechts neer op het uitvoeren van welbepaalde voorschriften, zodat we gaan vermoeden dat hij geen echte innerlijke evolutie doormaakt.

In de Hecastus is het allemaal anders. Hier verschijnt God niet op het toneel. Alles wordt van meet af aan vanuit het standpunt en de situatie van de mens gezien. *De mens staat centraal*. En voor zijn verlossing moet hij zelf een grote inspanning doen ; hij moet met zichzelf in het reine komen, berouw hebben over zijn zonden en zich volledig overgeven aan het geloof.

9. *Wat de godsdienstige leerstellingen betreft* is de Hecastus *minder eenvoudig en lineair* dan zijn twee voorbeelden. In de Elckerlijc, geschreven voor een volks publiek, (maar ook in de Homulus) krijgen we eerder de uitdrukking van wat de toeschouwers kenden van de kerkelijke leer, van wat ze de priesters dagelijks hoorden verkondigen in hun preken. In de Hecastus gaat het om zo te zeggen om de uitleg van vakkundigen. Er komen allerlei geleerde theorieën en ingewikkelde uiteenzettingen in. Bovendien krijgen

we de teksten zelf waarop de priesters steunen : er zijn veel citaten en parafrases van leerstellingen uit de bijbel en van christelijke auteurs.

10. Enigszins in dezelfde lijn ligt het feit dat *Hecastus' ziel* niet naar de hemel gaat, zoals die van zijn voorgangers, maar *naar de „schoot van Abraham”* (1712) wordt gevoerd²⁴. Het was één van de theorieën over het hiernamaals, dat de zielen van de rechtvaardigen in de periode tussen de dood en het laatste oordeel vreugde en rust genieten in een ruimte, die de schoot van Abraham genoemd wordt, terwijl zij die in zonde sterven onmiddellijk in de hel worden geworpen ; bij het laatste oordeel zou de toestand van beide groepen bestendig worden.

11. Tot slot een wijziging die ons iets meer kan leren over Macropedius' persoonlijkheid en inzichten, maar die hemzelf heel wat last heeft bezorgd.

De Elckerlijc is uitgesproken voorreformatoerisch. De mens wordt voor God alleen bijgestaan door zijn Deugd, en zonder deugd kan hij de zaligheid niet bereiken. De verlossing van de zondige mens gebeurt door de genademiddelen van de kerk, berouw, biecht en absolutie, penitentie, voorspraak van Maria, genade van God, schenkingen aan de armen (cfr. zijn testament), de Heilige Communie en het Heilig Oliesel. Met andere woorden, de weg die naar Elckerlijcs verlossing voert, is de heilsweg van de alleen zaligmakende katholieke kerk, die nog vaststaat en geen hervormingen nodig heeft.

In de *Homulus*, daterend van 1536, is de gezindheid precies dezelfde gebleven.

Macropedius' *Hecastus* staat midden in de theologische discussies van die tijd. De oplossing die erin voorgesteld wordt, betekent *een compromis tussen de katholieke en de protestantse opvattingen*. De Deugd speelt nog steeds een rol (al is het niet de belangrijkste) en geldt als onmisbaar ; *Hecastus* wordt met de sacramenten gesterkt ; er is geen speciale kritiek op de levenswijze van de geestelijkheid²⁵ (wat wel het geval was in de *Elck./Hom.*) ; en typisch katholiek is de grote nadruk op de onontbeerlijke bemidde-

24. - Dit wordt in het evangelie van Lucas, 16,22 ook van de arme Lazarus gezegd.

- cfr. BOASE, T. S. R., *De dood in de Middeleeuwen. Sterfelijkheid, oordeel en aandenken*. De Haan - Bussum 1974. p. 19-57 (vooral p. 26-35, 45, 50-51).

25. Enkel *Hec.* 90-91, 1189b-1191, 1192-1195, en dan nog telkens in de mond van personen, van wie de toeschouwers weten dat ze ongelijk hebben, hun ondergang tegemoet gaan. In de *Elck./Hom.* daarentegen is het *Kennisse* (707-719)/*Cognitio* (1175-1192) die bittere kritiek uit.

lende rol van de priester, de tussenpersoon tussen de mens en God. Daarnaast werden er ketterse elementen in gevonden: het geloof in de genade van God en in de verlossingsdood van Christus wordt voorgesteld als onontbeerlijk om de zaligheid te verkrijgen (Hec. 1065-1066); Maria wordt slechts één maal, terloops, vermeld (Hec. 1269); er is geen zelfkastijding of penitentie, geen schenken van aalmoezen. Hierdoor heeft het stuk heel wat stof doen opwaaien. Macropedius, de priester en broeder des Gemeenen Levens, de rector van de Utrechtse Hiëronymusschool, werd ervan beschuldigd in zijn Hecastus naar de Lutherse leer over te lopen. Om de katholieken te verzoenen heeft hij nadien elke controversiële doctrine vermeden. En dertien jaar later nog veranderde hij, al of niet onder dwang, het karakter van het stuk, door middel van bijvoegingen in de uitgave van 1552²⁶. In enkele lange passages hierin verdedigde hij zich tegen de beschuldigingen met het volgende argument: doordat de zondaar in dit geval reeds stervend was, bleef er geen tijd meer voor boete en voor de andere genademiddelen; maar gezonde mensen mochten die inderdaad niet verzuimen.²⁷

Gezien al deze specifieke kenmerken mogen we besluiten dat Macropedius met zijn Hecastus een sterk afwijkende, eigentijdse, meer realistische en meer aanschouwelijke versie creëerde. Toen Ischyrius de laat-middeleeuwse moraliteit van Elckerlijc in een Latijns schooldrama had omgezet, vond Macropedius dat het onderwerp ook anders, en beter, kon worden uitgewerkt. Hierbij greep hij voor bepaalde elementen (bvb. de naam van het hoofdpersonage, de titel) naar Elckerlijc terug. De basisstructuur en de belangrijkste motieven werden behouden, maar de uitwerking van het gegeven werd aangepast aan de eigentijdse opvattingen, de nieuwe stijlidealen en voorstellingswijzen, de veranderde houding tegenover de dood, de andere interesses... Dit was niet zo in de *Homulus*: daar krijgen we hoofdzakelijk een laat-middeleeuwse

26. - In de verzamel-uitgave *Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae* (Utrecht 1552-1553).

- Hierdoor verwerd het stuk bijna tot een bundel theologische tractaten en was/is het als toneelspel nauwelijks te genieten. Gelukkig is de oorspronkelijke versie bewaard.

27. Belangrijk is nog dat velen naar aanleiding van dit alles de Hecastus vertaalden of bewerkten en ombogen in zuiver protestantse of katholieke richting (cfr. noot 1). Op die manier is Macropedius, veel meer dan Ischyrius, verantwoordelijk voor de verspreiding en de populariteit van de Elckerlijc-thematiek.

geest in een classicistisch omhulsel, een mengelmoes van klassieke, laat-middeleeuwse en enkele eigentijdse elementen.

Macropedius' Hecástus is niet alleen naar vorm, maar ook naar geest en inhoud humanistisch. Net zoals de Elckerlijc bezit de Hecastus eenheid en hierdoor overtuigingskracht.

Bovendien, wat hier minder tot uiting is kunnen komen, heeft de Hecastus hoogstaande dramatische kwaliteiten, die iedereen zullen doen besluiten dat Macropedius met dit werk inderdaad Ischyrius' Homulus heeft overtroffen, en de oorsprong van alles, het meesterwerk van de Late Middeleeuwen, Den Spyghel der Salicheyt van Elckerlijc, niet te schande heeft gemaakt.

BIJLAGE : Opmerkingen bij de uitgave van de Hecastus in BOLTE, J. : *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*. Leipzig 1927 (p. 63-160).
Varianten en correcties.

Hierbij behandelen we enkel de afwijkingen of fouten die enige invloed hebben op de betekenis van de tekst.

De te verkiezen vormen worden cursief gedrukt.

A : Antwerpen 1539

B : Antwerpen 1541

C : Utrecht 1552 (bedoeld is : het eerste deel van de verzamelde uitgave *Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae*, Utrecht 1552-1553)

D : Bolte, J., *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*, Leipzig 1927, p. 63-150 + p. 151-160. Van de aangebrachte veranderingen zijn er enkele, maar niet alle, verantwoord onder de „Verbesserte Druckfehler” (p. 150).

127. *subtraxero* ABC ; *detraxero* D

206. *celeriter*, ABC ; geen komma D

289-291.

Hominumque maximus iubet citarier, quem singuli et hunc primum
Henecastum et Unumquemlibet compellitant.

Legatione functus opto convenire serio.

ABCD

Met deze lezing klopt noch de betekenis noch de constructie noch de metriek :

- *primum* heeft geen zin
- 2 lijdende voorwerpen van *compellitant* : quem en hunc ? Het object van *convenire* is niet uitgedrukt.
- vers 289 bestaat uit 5 voeten, vers 290 slechts uit 3 : geen van beide is een iambische tetrameter.

Ons inziens moet „*Hunc primum*” het einde van vers 290 uitmaken en hoort het grammaticaal en naar de betekenis bij de zin van vers 291, waardoor er geen enkele moeilijkheid meer is.

In A, B en C staat heel vers 289 op 1 lijn ; de fout kwam blijkbaar al in het geschreven origineel voor of is alleszins ontstaan door een verwarrende schikking in dit origineel.

412. *quae* ABC ; *qua* D

429. *et si ignobilis* ABC ; *et ignobilis* D

466. *Philomatheia* ABC (Het is mogelijk dat het geen drukfout is, maar dat *Macropedius* aan de niet-samengetrokken acc. ml./vr. enk. van het Griekse adj. op -ès dacht.)

Philomathen D (Verbess. Druckf.)

507. *scriptas* ABC ; *scripta* D

601. *precesne* ABC ; *Precesve* D

652. *indicis* ABC; *indicis* D
 692. *non ausim* ABC; *ausim* D
 767. *indicem* ABC; *indicem* D
 942. *dominium* AB; *dominum* CD (ons inziens lectio facilior)
 1083. *revertere* AB; *revertar buc* C; *revertero* D
 1110. *baustu* ABC; *hausta* D
 1367. *est* ABC; *es* D
 1482. *hostis* AB; *hostes* CD
 1529. *quae* ABC; *quan* D
 1573. *potissim* ABC Misschien wilde Macropedius hierdoor de oorsprong van het werkwoord tonen. Bijkomend argument: *potissim* ook in 787 (daar is het door Bolte niet veranderd).
potessim D (Verbess. Druckf.)
 1633. , *na operibus* ABC
obambulant AB; *obambulent* CD
 1783. *in gente* ABC; *de gente* D

Bolte (p. 150) vermeldt onder de „Verbesserte Druckfehler“ nog

315. *admonendum*
 dit is echter juist en staat ook zo in A
 486. *negligendus est nemini*
 in A staat echter de juiste lezing (: zonder *est*)
 1050. *profectus*
 ook hier staat in de oorspronkelijke uitgave wel de juiste lezing: *profecta*

Toevoegingen in de uitgave van 1552 (Bolte p. 151-160):

Praefatio

1. *nostram* C (sc. *fabulam*); *nostrum* D
 31. *sentire* C; *senire* D
 41. *gavisuros* C; *gravisuros* D
 52. *An non* C; *bsnnon* D
 53. *secura* C; *eceura* D
 54. *Ambrosio* C; *Amabrosio* D
 54. *timere* C; *timer* D
 56. *astanti* C; *stanti* D
 56. *cruenta* C; *cruentae* D
 57. *bestia* C; *Asttia* D
 61. *quō* C (= *quonam*); *quoniam* D (dan is er geen hoofdzin)

In de tekst zelf

18. *pluria* C (vaak bij Macropedius, cfr. Hartelust, J., De dictione Georgii Macropedii. Accedunt Macropedii Petruscus, ode de mortis imagine, epistolae exemplum. Traiecti ad Rhenum 1902, p. 136)
plura D
 (i.p.v. 1264) *Absolvendus, et* C; *Absolvendus es, D*
 132. *insalsa* C (waarschijnlijk opzettelijk, wegens *salsius* in 134); *insulsa* D
 199. *Quid* C; *Qui* D